

دیباچہ مصنف

اما بعد - ذرّۂ بے مقدار ابو طالب بن محمد صفہانی بسبع شایقان خورد و
 نکتہ دانی میرساند کہ در سال ۱۲۱۰ ہجری در ہنگام توقف کلکتہ ، صاحب و الانش
 کثیر الامتیاز کپتان ریٹائرمنٹ صاحب سلمۃ اللہ تعالیٰ ازین حقیر استفادہ فرمود
 کہ کلیات و قالیع زمان آصف الدولہ بہادر را بقید تحریر آورده ، تا روداد آن
 دیام ، کہ خوردہ خوردہ از زبان مردم بیرونی غیر معتد مسوم می شود در یک نظر
 جلوہ گر گردد - بیاس رعنائے آن دوست شیخوہ این کلمات پریشان
 جمع آورده شد - چون تاریخ و قالیع ، کہ معظم امور اخبار است ، بسبب
 فقدان روزنامہ (ہا) دریں اوراق از روئے حفظ ثبت گشتہ ، اگر سہوے
 در ان بنظر رسد ، امید کہ معانت فرمایند -

و چون سلسلہ عالم کون و فساد بیکدیگر پیوستہ است ، قبل از شروع
 مقصد بہ بعضی ملازمان نواب شجاع الدولہ میپردازد ، تا سامعین را در معرفت
 کسانیکہ بعد ازین اسم شاہ مذکور خواهد شد ، تامل روندہد -

کہ گشت نسخہ تفضیح خاقانیں سپری
 رضائے آن کہ برس پشت زینت صوری
 ہزار نقش دران سادگی و جلوہ گری
 چو آتش است ز شوخی و چستی و عزری
 کہ جمع گشت دو صد در یک لباس دری
 و گرنہ مضحکی ورق ز فرط طری
 چنانکہ نور ز طرف ستارہ سحری
 نہ سم لیدی نہ طرف ماصحی نظری
 سزائے آنچه (نبو) دند باکساں زخری
 اگرچہ ماشطہ بودہ و صنیع آل کفری
 چو من قلم زدہ بودم بنام شان زمیری
 کہ این سطور ز مایا و گار و ماگزری

ہزار و دو صد و دو بود و از سال عرب
 اگرچہ سادہ بود از نگار صنعت لفظ
 و لے جو سادہ عذارے کہ خوبیش بے ساخت
 عبارتش بروانی چو آب ، و معنی آن
 برائے معجزہ خامہ ام بس این برہان
 قلم ز چرب زبانی نمود تسویدش
 فروغ صدق پدید از چین ہر خیرش
 یکے چرانہ بود ہچنین کہ راقسم را
 بروزگار نشد ثبت فعل شوم خساں
 بماند زینت رخسار نام شاں این خال
 کشید رغبت آل مسیح سخن ز بیم
 دعائے خیر ز خوانندگان طبع دارم

۱ شعر ۲ مصرع ثانی کذا ، شعر ۳ مصرع ثانی ، فقط آخری کذا ، شعر ۴ مصرع ثانی اصلاً در یکے
 لباس درمی ، شعر ۵ مصرع ثانی کذا ، شعر ۶ مصرع ثانی کذا ، شعر ۷ مصرع

ثانی کذا ، شعر ۸ مصرع ثانی کذا ، شعر ۹ کذا ، در ہوتے ازی ایات محض بیت اولیں و آخری را
 ترجمہ نموده

مقدمه

بیاید دانست که در وقت وفات نواب مرحوم سه نفر از اولاد بن رشد و در نظر خلائق معتبر بودند. از همه بزرگ تر مرزا امانی آصف الدوله، از بطن بیگم، و او از عهد پدر نامزد ولی عهدی و سرکار علیشده (مثل) سرکار پدر داشت. و مراسلت ما بین پدر و پسر اذوق و توفیق آن سرکار به سپهر تفضلی خاں طباطبائی، که آخر مختار الدوله شد، مفوض بود. و این مختار الدوله از قدیمیان خانہ وزیر در برادر زاده نواب مصطفی خاں است که از اعزّه ولایت بوده و در هندستان گاه از حضور محمد شاه و گاه به نیابت صدر جنگ بخدمات ملکی اشتغال می نموده.

دیگر مرزا سعادت علی که در حین وفات پدر با قریب بیست هزار سوار و پیاده در ملک (بریلی) که قبل ازین بچند ماه از دست روئیدله مفتوح گشته بود، بسرمی برد. و اختیار معاملات ملکی و اسپاهی، آل طرف به محمد بشیر خاں غلام حبشی، و اتالیقی و تعلیم صاحب زاده به تفضل حسین خاں متعلق بود. بحکم حال خاں موصوف اینک مولد او و پدرش

ان ہوئے؛ The management... and the correspondence... of the late Mirza Asaf-ud-Daula

لاہور است۔ وجد او کرم اللہ خاں چندے وکیل معین الملک، صوبہ دار
لاہور، بحضور بادشاہ بود۔ و تفضل حسین خاں بعد خرابی آن طرف در اواخر
نواب مرحوم وارد صوبہ و متوسل اینجا گشته۔
دیگر مرزا جنگلی کہ بہ غیرت و شجاعت و تحمل و وقار متصف است و
حالا با برادر بزرگ تر بسری برود۔

و کار نیابت بدون نام و اقرار از محمد ابرج خاں (تعلق داشت)
و او از اول در آغاز ترقی داروغہ بازار شکر شد، و از آنجا بہ نیابت رسید
بباید دانست کہ از عہد صفدر جنگ الی الآن ہمیشہ مردم ادنیٰ نائب خانہ
وزیر شدہ اند، الا مختار الدولہ کہ از اکابر است۔

و امور کاغذ و محاسبات عمال را صورت سنگہ و راجہ جگن ناتھ داماد
او سرانجام می داد۔ و این صورت سنگہ مرد کاروان [و] متدین از
قدیمیان آن خانہ بود، چہ او اطلاق نویس راجہ مہا نرائن و [از] ہرقومان
اوست۔ و راجہ مسطور دیوان نواب مرحوم است کہ آخر نائب ملک
شدہ۔ و بیٹی بہادر مشہور، ضراحی بردار ہمیں مہا نرائن بودہ، و مہا نرائن پسر
رام نرائن است۔ و او و برادرش پرتاب سنگہ [دیوان صفدر جنگ
بودہ۔ و ایشان پسران آتما رام کھتری] دیوان برہان الملک بودہ۔ و بانفل
در اہل قلم کسیکہ کمال امانت و دیانت برد دیوان (برود) بجز ایشان

لے بروں (اصل) لے ازل (اصل) لے جگر ناتھ (اصل) لے بی بہادر (اصل)

"were Dewans of Safdar Jang. They were the sons of Atma Ram"

Khatzi" (اصل عبارت ہوئے) لے بر بھرانساں (اصل)

دیگرے نیست۔ و احکام توڑک سپاہ و توڑک سواری بہ محمد بشیر خاں مذکور مفوض بودہ؛ گویا نائب دویم [مانند] محمد ایرج خاں بودہ، چہ بعضے عمال باو و بعضے بہ محمد ایرج خاں توسل داشتند و بعضے را بآں ہر دو رجوع نمود۔ چون نواب مرحوم خود بمعاملات میر سید، نائبان بے اقتدار بودند۔ و کارخانہ خزانہ و انقراغ محاسبات سپاہ و شمارہ و سرشتہ داری انہا [بہ] پتر چند بقال، کہ برادرزادہ ذوقی مل مشہور بود، استقلال داشت و شیخ ابوالبرکات خاں ^{بختی} در متابعت او با نیکارگی می پرداخت۔ و این ابوالبرکات از شیخ زادہ ہائے کاکوری، صاحب قبیلہ، مرد کامل عیار بودہ۔ و حالہم در اقربائے او شیخ معزالدین خاں کہ او نیز از عمدہ ہائے لکھنؤ ^و حق بدانتخانہ است۔ چند کس کہ ہم بصفہ علم و ہم (بتجربہ) کار ملک و ہم بسپاہ گری منتصف اند، در زمانہ موجود اند۔

و در سرداران پیادہ چقماقی بسنت علی خاں خواجہ را [و در سرداران پیادہ رنج لاک] لطافت علی خاں و محبوب علی خاں خواجہ را بر تبتہ اجزل، فائز نمودند۔ و محافظت خزانہ اندروں [بہ] بہار علی خاں و جواہر علی خاں خواجہ را مشغول می نمودند۔ و عنبر علی خاں خواجہ را کہ با کثیر صفات نیک و آراستہ بود، بخدمت تو شکخانہ و باور چیخانہ [سفری]، و مولوی فضل عظیم

کے فرسید (اصل) پتر چند (اصل) تارک، پ ر چند (ہوئے) خاں ہم بختی (اصل) کے نابکار (اصل) کے قربانت کنندگان (اصل) a man who by proved ^{loyalty} (ہوئے) کے اندور (اصل) کے خورہ (اصل) and among (the officers) Commanding the match lock infantry, Datta Fat Ali Khan and Mahbub Ali Khan bore the rank of Generals کے بہادر علی خاں (اصل) کے Travelling (ہوئے) کے خاں ندارد

بہ نیابت حسن رضا خاں بدارو غلی باور چچانہ کلاں قیام می نمود۔ و از اقربا،
مرزا علی خاں و سالار جنگ باوجود ہیچکارہ پهاچاکرات عمدہ و اضلاع
امارت داشتند، و در مشورت معظم امور دخل می نمودند۔ معلوم
باد کہ این سردو برادران پسران محمد اسحق خاں شوستری هستند
کہ در عصر محمد شاہ بتقریب ندیم بیگی و مزاج دانی بعرضہ آمدہ بود؛ گویانام
عفت و غیرت درین قبیلہ نیست۔

این خانہ تمام آفتابست

خاندان نواب صفدر جنگ و مردم لکھنؤ بے تربیت گردہ ایشانند
دیگر از مقربان، حسن رضا خاں است کہ بعضی خدمات حضور و
خصوصیت تمام بہ نواب مرحوم داشت؛ گویا زبان او بود۔ زیرا کہ
اکثر احکام بواسطہ او بمردم [رسید]۔ و این حسن رضا خاں ہمشیر زادہ
دکلب، علی خاں از اعزہ شاہجہاں آباد و منصب داران بادشاہست۔
و برہان الملک بعد و رودہند و ستان دختران خاندان گرفتہ صاحب
نام و آواز شدہ۔ و دختر سعادت خان، کہ مادر نواب مرحوم
است، از کنیز مملوکہ آن خاندان، کہ در جہاز عروس دادہ بودند۔
و برہان الملک تمام عمر خدمت آن خاندان بطریق ادائے حق
مینکرد۔ اما صفدر جنگ بسبب این کہ زنش را جوانان قبیلہ بمنظر کم
می دیدند، از ایشان حجاب می کرد۔

لکھنؤ سے؛ اقربائے
لکھنؤ (اصل) سے غضب (اصل) لکھنؤ سے؛ تربیت (Corrupted) ہوئے (were delivered)

دہوئے، لکھنؤ چہار (اصل)

انوپ شہر در عمل خود ہاداشتند۔ و نوروز علی خاں با جمعیت ہفت ہشت ہزار سوار و پیادہ چندے گوشمالی سرکشاں سلطان پور و پرتاب گڑھ و اکبر پور و الہ آباد مامور بود۔ و محمد ناصر خان حبشی با پنج شش ہزار سوار و پیادہ خوب بتدارک راجہائے سرکش سروار، کہ عبارت از ملک مابین گھاگرا و کوہستان است، قیام می نمود۔ و از نامبر دہا، نوروز علی خاں از خانہ زادان و قدیمیان جوان مغلزا بودہ۔ و ہر دو گسائیں چیلہ ہائے اندر گیر گسائیں ہستند و او در جنگ احمد خان بنگش و عماد الملک در خدمت صفدر جنگ جانتشانی ہا را تباہ حق نمودہ بود۔

و الماس علی خاں و حیدر بیگ خاں بر در عمال زبدۃ السلک داشتند۔ و ذکر سائر عمال صوبہ موجب تطویل است، زیرا کہ مثل آن جماعت ہزاراں در سرکار بلگرام مستعد خدمت بودند۔ و نواب مرحوم خود در عملداری بمرتبہ ہوشیار و خبردار بود کہ نسبتہ از عامل خیر آباد بسبب عمدگی مکان و بزرگی زمین داران آنجا درخواست بیجائے میکردہ؛ رنجیدہ، حکم فرمود کہ ہفتت نفر کایتہ نویسندہ، کہ بخطوط نویسی مردم می پرداختن، از بازار گرفتہ، حاضر آوردند۔ و نام بردہ ہا را یک بیک محال خیر آباد دادہ (درخصت) کردہ۔ و پرشاد سنگھ کمیدان را با سہ پلٹن بکدو

لے کذا۔ و در ہوسے :- ^{on his patronage} exerted and had thereby established claims/

لے ہوسے :- (1) "Insignificant appointments" لے کذا۔ و ہوسے ترجمہ انتقد ندارد۔

ایشان تعیین نمود، دباک (رجوع) نمود سزا نمایند. و بواسطت مکاتبت
آنها را در ہنوی کرده، چند سال بعمل آنجا مشغول داشتند ہواز آنها
آبادی و خرچ و توفیر جمع و سائر عمل سابق بخوبی ظاہر شد.

از سرداران سپاہ یکے سید [جمال]۔ الدین خاں تورانی بود
کہ بمجمیع صفات سرداری ا تصافت، و دو ہزار سوار منحل خوش اسپ
در رسالہ داشت۔ دیگر مرتضیٰ خاں بڑیچ [پسر مصطفیٰ خاں مشہور
کہ بہر داری پلٹن سواران خوش اسپ فائز بود۔ وقاسم خاں منڈل]
و دیگر سرداران افغان کہ پنج شش ہزار کس بودند، مومنی الیہ را
بنظر سرداری میدیدند؛ گویا اینہا یکدستہ بودند۔ دیگر جمشید
بیگ و خواجہ نعمت اللہ با دو ہزار ترک سوار خوش اسپ و براق
مودب با آداب و قانون فرنگ بود [ندا]۔ درین جمشید بیگ
از زمینداران قوم جاٹ، و در طفلی بدست پدر راقم افتادہ،
در سلک غلامان او بعزت پرورش یافتہ بود۔ و گاہے کہ از
خدمت والد ملول می شد، نزد آقا طاہر، کہ با والد اتحاد
داشت و ملازم سرکار کپنی بہادر بود، رفتہ چند ماہ بسرمی برد۔

لہ بواسطت ہنگامت (اصل) تہ تید (اصل) تہ انصاف (اصل) تہ بڑیچ (پوسے)

"the son of the well-known Mustafa Khan, who was employed at
the head of a similar contingent of well-mounted Cavalry. Gusein Khan Mandak"

(پوسے) و ابی جہارت در خطوط سابقا

تہ چہار شش (پوسے) تہ مومی اللہ (اصل) تہ ابد میدان راقوم حساب (اصل) تہ نیافتہ (اصل)

و در آنجا قواعد (بر) ترک سواران می آموخت۔ پس از آنکه والد واقف
 طاہر فوت، و رسالہ ترک سواران بحکم کونسل بر طرف شد، او
 ملازم سرکار نواب گشته، این دو ہزار سوار بحکم او ترتیب
 داد۔ سردارے لایق بود۔ دیگر سہ کمپوے چغتائی بودند۔ و
 سرداری اکثر بہ بسنت علی تھاں، و بقیہ سرداران معروف و
 روشناس داشتند۔ دیگر میر احمد سالار بٹالین نجیب کہ جمعیت
 آہنہاشش [یا ہفت] ہزار [اسپ] میر سید۔ و این جماعت
 مردم کار داں با براق و استعداد خوب بودند، زیرا کہ میر
 احمد کہ مخترع قوانین و آداب آہنہاست، یک قلم مردم اشراق
 را جمع کردہ بود، بدوق ہائے فتنہ رسا باہنہ دادہ، قواعد
 باختلاف حرکات و اصطلاحات آموختہ، چون پلٹن ہائے انگریزی
 در ایشال عہدہ ہادر آتزمان مقرر کردہ بود، و کار توپ و
 تفنگ را بچابکی و سرعت میکردند و دیگر سرداران مثل شیخ
 احسان و بالا را و مرہٹہ و امثال ایشال بسیار اند کہ ذکر آہنہ
 چنداں مفید نیست۔ با بجمہ عملہ آن مرحوم از مستطاب و چابکی
 و صفاتے کہ کار خود را [بہ] حسن سر انجام دہند، خالی نبودند؛
 چنانچہ معلوم خواہد شد۔ در اندک وقتے ہمہ بر افتادہ، عوض
 آہنہا، بقصد، غرض منداں بعرصہ بیا مدند، بحدیکہ در اں صوبہ قحط
 رجال بہم رسید۔

لے بر کواراں (اصل) لے "در ایشال..... انتریا بہ کذا در ہوسے: "

"those days" لے حمیداں (اصل)

حالا شروع وقایع کردہ می شنود۔

معلوم باد کہ فوت آنجناب در آخر ذیقعدہ سنہ ۸۸ھ را، کہ
 یک ماہ بہ شروع سال نو مانده بود، اتفاق افتاد۔ آن روز
 بخلائق فیض آباد مصیبت عظیم رودادہ بود، چنانچہ، از سیاه و
 سفید و خورد و کلاسنے، کس نبود کہ متاثر و متاالم نباشد۔ و
 ہنوز بہ تجہیز و تدفین فراغت نکرده بودند کہ ولی عہد بقدر حالت
 افتادہ، سالار جنگ و مرزا علی خاں و دیگر عمدہ ہارا از متابعت
 جنازہ باز طلبیدہ، وقاصد جلوس بر مسند سرداری گردید۔ ہمگاں
 بعرض رسانیدند کہ چون بفضل الہی سرکیہ دعویٰ این کار نماید
 موجود نیست، و نوکراں و اقر [با] بسبب علم بر وقاعے انگریزاں
 ہمہ در صد و فرماں برداری ہستند؛ اگر درین کار تعجیل نہ رود بہتر
 خواهد بود۔ سرداران انگریز کہ کرنیل کلنس و کنواسے صاحب

لے (ترجمہ ہوئے) "last day of the month of Ziq'ada" دایں درست نیست

کہ تاریخ وفات شجاع الدولہ ۲۸ ذیقعدہ است (نجم الثقی)

لے کذا۔ و در (ہوئے) لفظ "Accession" است۔

وقایع سنہ ۱۸۹۱ء

۶۶-۶۷-۶۸

دور ہمیں اوقات مسٹر مٹلن^۱ بہ تجویز گورنر ہسٹین^۲ وارد آل دیار گشت۔ و ہنوز نفس راست نکرده بود، کہ مسٹر برسٹو صاحب بہ تجویز جنرل کلاورن^۳ بجائے او معین گشت، بہ لکھنؤ رسید۔ و ہم دریں ایام آغاز ۱۸۹۱ء را بودہ باشد۔ و مرزا سعادت علی تیز وارد لکھنؤ گردید۔ بیان آل ایں کہ آصف الدولہ مقارن جلوس برادر را طلب داشته، محبوب علی خاں را کہ از سرداران متعینہ بریلی بود، مامور کردہ بود کہ سزاوی نمودہ روانہ این طرف گردد، ایند۔ و مرزا سعادت علی از مرتضیٰ خاں بڑیچ و دیگر سرداران آل طرف استمزاج کردہ؛ بعد ازاں کہ از کسے اعانت نیافت، بحضور درشتافت۔ و در ہمیں سال نوروز علی خاں فوت گشت؛ سید معزز خاں برادر خورد مختار الدولہ صوبہ دار الہ آباد [مقرر گشتہ]۔ و باسباب امارت و فوره

۱ لے مٹلن (ہوئے) لے ہسٹینگز؛ ہوئے : Hastings

۲ لے کلاورنگ "Clavering" ہوئے "was appointed" (ہوئے)

[بانظرف روانہ شدہ۔ وہم محمد ناصر خاں حبشی فوت شدہ، علاقہ سرور
در متعدد نفر منقسم گشت۔ و آصف الدولہ [دعویٰ تحویل پدر
از مادر کردہ، انواع کلمات زشت فیما بین بمیان آمدہ؛ بالآخرہ
بیگم پنجاہ لکھ روپیہ بعد حد فاعظلی بہ پسر داد۔

دیگر از جملہ وقائع این ایام عزل حیدر بیگ خاں و نصب
محبوب علی خاں است بہ عملداری چکاکہ کورہ۔ تحریر از حال حیدر
بیگ خاں دریں مقام مناسب نمود۔ پدر او مردم فتح آباد، کابل
از فلقیان گننام بے تمیز بودہ؛ و سایر اقربائے حیدر بیگ خاں
چہ ہندوستان زاوچہ فتح آبادیہا از تمیز بہرہ نداشتند؛ و
افعالے کہ خار بہایم باشد از ایشان سر می زند؛ لیکن خود
صاحب تمیز و دانا و نازک مزاج بودہ۔ و بہرہاہ برادرش نور
بیگ کار خیزگی ز عمل داری آن صوبہ می کردہ۔ ہر دو برادر
در صفت سخت گیری و ویراں کاری و الغرضی و ناآشنائی
معروف بودہ اند؛ و در عہد بیابت بلخی بہادر، نام و سرمایہ بہم
رسانیدہ، از ماہی پرگنات را تصرف کردند۔ لہذا نواب

left for that place. Muhammad Nasir Khan Habshi also
having died, the territory known as Sarwar was divided
out to several persons. Asaf ud-Daulah
"is not" "unworthy" "of" "the" "revenue"
"in some small way" "is" "not" "to" "be" "given" "to" "him"

مرحوم ہر دو را مقید کردہ، تقاضائے شدید نمود۔ برادر کلاں،
 در زیر سب و لکد محصلان و آفتاب گرم، جاں داد۔ و حیدر
 بیگ خاں ہم قریب بہ اہلاک بود کہ بہار علی خاں رحم کرده
 تباہی حال او بہ بیگ رسانید۔ و چوں این تقاضا بر در بیگ شدہ بود
 نرمی کہ لازم زنانست، بروطاری گشتہ، در ترفنہ معاملہ او
 کوشید۔ و حیدر بیگ خاں راہ سخن بہ بیگ ہم رسانیدہ، و
 تطبیع مقربان او کردہ، بعد مدتہا تحصیلاری چکلہ کورہ یافت؛
 و بعد عزل دوم، باز بہ مبلغ ہا تصرف او ظاہر شدہ۔ ہماں آس
 در کاسٹ رو بکار بود، کہ سید محمد خاں برادر مختار الدولہ حامی
 شدہ ازاں تہلکہ خلاصش ساخت۔

و در رجب این سال راقم الحروف با تفاق سید
 زین العابدین خاں طباطبائی حسب الطلب مختار الدولہ وارد
 لکنؤ گشت۔ و مختار الدولہ بعزت تمام ملاقات کردہ، با دو ہزار
 سوار و پیادہ در رساء او تقرر گرفت۔ درین مقام شرح
 قدامت خود و زین العابدین خاں نسبت بآں سرکار مناسب
 نمود۔ بیاید دانست کہ خان موصوف از سادات نام آور مشہد
 مقدس، بعلم و فضل، خصوص فن طب، ممتاز بود۔ و صفدر جنگ
 بحرمت و تعظیم با او سلوک می نمود از آغاز ورود ہندوستان
 انس بہ محمد قلی خاں برادر زادہ صفدر جنگ ہم رسانیدہ، ہمہ جا باوے

کہ اصل مشرت کہ "و در ہوئے" to save " بچھ اصل: مہلکہ

کہ ہوئے ندارد: "خود، و — برادر زادہ صفدر جنگ و

(میگن) رانید۔ و در ہنگام حبس محمد قلی خاں تدبیر خلاصی او کرد؛ چوں
 موثر نیفتاد، از سطوت شجاع الدولہ ترسیدہ، رو بہ بنگالہ آورد۔
 و تولد این حقیر در ۶۶ھ در بلدہ لکھنؤ، وجد مادری این حقیر
 ابوالحسن بیگ اصفہانی از آغاز دولت برہان الملکی بسلک رفقائے
 آن مرحوم منسلک بود۔ بعد از ترک دنیا داری کردہ، از خانہ
 بر نیامد۔ و والد بزرگتر من کہ موسوم بہ محمد بیگ بود، بعد ورود بہ ہندوستان
 در فرقت سپاہ ملازم گروہ صفدر جنگ شدہ، محل اعتماد سے
 گشت۔ و پس از قضایائے افغان و راجہ نولراے، وقتیکہ محمد قلی
 خاں بہ تیابیت صوبہ تعین گردید، بر فاقیت او مامور گشت۔
 فیما بین الفتن و موالنت صورت گرفت۔ و ہم بدین بہت،
 بعد از آنکہ صفدر جنگ بصوبہ آمدہ محمد قلی خاں را بالہ آباد تعین کرد،
 والد ترک رفاقت او نکردہ، بالہ آباد رفت۔ و بعد گرفتاری محمد
 قلی خاں، نواب شجاع الدولہ بتالیف قلب والد پر داخت؛ و خدمات
 ملکی و سپاہ آن صوبہ بدستور سابق بدو بحال گذاشت۔ بعد
 دوسہ سال دیگر نواب مرحوم بالہ آباد آمدہ، مرزا بخت خاں از
 لشکر فرار نمود؛ بر والد نیز بے اعتمادے گشتہ، قصد حبس او کرد۔
 والد جمیع اسباب دولت بر جا گذاشتہ، بطریق فرار بملک بنگالہ
 آمد؛ و نواب مرحوم دو لکھ روپیہ نقد و جنس از مال والد
 ضبط نمودہ، بر این کمترین کہ در لکھنؤ بودم چندے چوکی و پیرہ جاگزا

لہ العب دہل، تہ اصل؛ بزرگ تہ اصل؛ ستاہ تہ اصل؛ حسب تہ اصل؛ آورد۔

و پس از اندک وقت^۱ معاف، و خرج مکتب مقرر نموده مورد عنایت
ساخت. بعد دوسه سال، حسب الطلب والد، رخصت و روانه
بنگال فرمود. و بعد ورود، کمترین وزین العابدین خاں موصوف پنج
سال دیگر در بنگالہ بر فاقیت مظفر جنگ اوقات بعزت می گزارانیم؛
تا اینکه تحریک مختار الدولہ باعث معاودت گردید.

و درین ایام مسٹر جان برسٹو به مختار الدولہ درخواست نمود که
بنارس را بجاگیر کمپنی بدهد. و مختار الدولہ، بنا بر اعلان حق کمپنی
در امداد تسخیر^۲ اٹاوه و بریلی، و تسلیم [حق] الہ آباد که قرب یکنیم
کرور حاصل آسهای شد، و توقع تقویت خود، که ہم از جهت بد
مزاجی آقاو ہم از طرف عظمائے عهد خائف و متزلزل بود، قبول این
مسئول مناسب دانست، آصف الدولہ را بسختان معقول راضی
ساخت. اما توقع او نتیجه عکس داده؛ چنانچه از قضایای آئندہ
معلوم شود که بے چاره خود را مع تمام اقربا به ہمیں سبب در
بلا انداخت.

دیگر از وقایع این سال، سفر اٹاوه است. و سبب آن
اینکه چون محمد [ایرج] خاں سعی در مطلوب این طرف نکرد،
راه سازش به مرزا نجف خاں کشاد، و بادشاہ در عطاے

۱. بعد "وقت" و قبل از "خرج" عبارت ہم معنی ذیل در محظوظ ساقط
است: "out of regard for my family, he removed the guard." (دہشے)

و این ہم ممکن است که به لفظ "معاف" دہشے و این قدر مراد گرفته باشد اصل سحر

خلعت وزارت توقت داشت؛ و نیز احمد خاں بنگش، چند
 ماہ قبل از فوت نواب مرحوم، مردہ، تصرف در ملک او مکتون ضمیر
 بودہ، شرکت سمت اٹاوہ افتادہ و پس نیابت صوبہ
 اسباب امارت بسید محمد خاں برادر کلاں مختار الدولہ تفویض
 کردہ، در سوال^۱ این سال لشکر ہمال طرف رو نہاد۔ و بعد وصول
 بکنار گنگ وقتیکہ [دو] کپ عبور کردہ، یکے پائین طرف
 مانده بود، حکم ستی ایراق و رخت این طرفی (فر) نمود۔
 آنہا نیز مستعد جنگ گرفتہ، درخواست طلب نمودند چون
 کیپوے انگریزی کہ در بانگہ موچھاؤنی داشت، حاضر آمدہ
 تمام فرج مستعد تیار کشید۔ بیچارہ ہا پراگندہ شدند۔ و کیپوے
 دیگر کہ باقی مانده بود، حسب الصلاح مختار الدولہ بچرت ترتیب
 سپرد سرداران انگریزی گردید۔ اما مدتہا سرداران مذکورہ
 معطل بودہ، رلق و فتق بٹالن ہا ہم چناں بہ بسنت علی خاں تعلق
 داشت۔ بعد وصول فرخ آباد، پنج ونیم لکھ روپیہ سالیانہ کہ
 الی الآن رسوم است، نذرانہ بر اں ملک مقرر گشت؛ و مبلغ
 دیگر نقد و جنس بہ طریق صنبلی احمد خاں بھل آمدہ، راہ اٹاوہ

۱ اصل: فیہ لکھا کذا دو (ہوئے) شرکت افتادہ۔ لکھا اصل سوال
 لکھا "two divisions" (ہوئے) لکھا کذا۔ دو (ہوئے) "to divisions"
 لکھا ہوئے۔ عبارت دیگر دارد و یا مفہوم عبارت تفہیدہ ترجمہ باسی پنج می کند: But the
 officers were soon removed"

پیش گرفت ؛ و چند ماہ در اٹاواہ مقام ماندہ۔
 وقایع بسیار در [این] زمان بوقوع انجامید۔ از انجملہ ورود
 بعضی مردم نجف خانست بہ لشکر نواب وزیر۔ و سبب آن ایسکہ
 آصف الدولہ تقصیر عدم وصول خلعت را منسوب بذوالفقار الدولہ
 کردہ، در عین جنگ قلعہ دیگ، فوج کومکی را کہ قریب دہ ہزار
 سوار و پیادہ [کہ شجاع الدولہ بدو بہم رسانیدہ] بحکم و تحریریں
 بہ رفاقت خود کردہ موجب پریشانی آل جمع گشت۔ از جملہ دکانیکہ
 فریب او خوردند یکے فتح علی خاں درانی بود کہ با بیخ شش ہزار
 سوار خوش اسبہ و پیادہ و توپخانہ و شترنال ہا و سراجام بسیار
 دریں لشکر گشت۔ اما بعد چند ماہ بسبب قلت زر و بے انتظامی
 خانہ وزیر جمیع اثاثہ خود بمردم لشکر بہارے اندک فروختہ
 تنہا باز بہاں طرفہا برگشت۔ و ذوالفقار الدولہ با وجود این حالات
 دل از دست ندادہ، در بہاں ایام فتح دیگ نمود۔ بعد از ازاں بادشاہ
 را بہ عطاءے خلعت راضی ساختہ، نزاع را بر طرف فرمود؛ و نیابت
 وزارت بذوالفقار الدولہ مقرر گشت۔

۱۔ مخطوطہ ندارد۔ دور ہوئے۔ "Lahich Shuja'ud-Daulah ka Safiwanah"
 ۲۔ ہوئے ندارد۔

۳۔ اصل: اسار۔ ہے ہوئے؛ "to his home"

وقایع سنہ ۱۱۹۰ھ

۱۷۷۷-۱۷۷۶

در آغاز این سال عزل ہر دو گسائیں و نصب زین العابدین خاں
 بہ عملاری ملک دو آبہ بوقوع انجامید۔ و دریں وقت پرگنہ
 گھانم پور و اکبر پور [بیر بر و اکبر پور شاہ پور] و رسول آباد
 و سکندریہ بلاسپور و پھپھوند کہ از پرگنات دو آب، پانزدہ
 شانزدہ لکھ جمع دارد، از جانب خانہ صوف بر اقم حروف
 مفوض گردید۔ و بگسائیں ہاکم شد کہ تقیہ ملک کاپی را مفتوح
 ساختہ در جائداد رسالہ بگیرند۔ انوپ گیر کہ برادر کلاں بود،
 ازین بخشش، کہ موالات آن بر ملک غیر و وصول باں وابستہ
 بدم شمشیر، رنجیدہ، با اکثر جمعیت برخاستہ، بہ لشکر ذوالفقار الدولہ
 رفت۔ و امر او گیر با دوسہ ہزار سوار در ہمیں لشکر ماند۔
 دیگر، گریختن محمد بشیر خاں۔ و آن بدین نوع است کہ مشائخ
 الیہ در نجیب آباد، بریلی، قیام داشت کہ فرمان گرفتند او بدیگر

لے (ہوئے) ہمیشہ "گو شائیں" مینوید لے اصل: سندسہ لے اصل: نکرند

لے ہوئے: "Subjugation"

سر داران لشکر رسید۔ از آنجمله پلٹن حبشی قبل از ہمہ قصد او کرد؛
 و ہنگامیکہ قریب خیمہ محمد بشیر خاں رسیدہ بود، او خبر دار و در
 فکر کار شد۔ در اں وقت میر بہادر علی از سادات بارہہ و
 عبدالرحمن خاں افغان قندھاری نزد او حاضر، و ہر دو عسقلق
 احسان و منسلک در سلک رفیقان او بودند۔ میر بہادر علی گفت
 کہ شما بر اسپ [سوار] عبور گنگ بعلت ممکنہ کردہ بعلاقہ بادشاہ
 برسید؛ تا آن وقت پلٹن را بجنگ مشغول خواہیم داشت۔
 و محمد بشیر خاں، پچنان کردہ؛ میر بہادر علی رو بہ عبدالرحمن خاں
 آورد کہ این وقت اظہار وفاداری و در عوض احسان ہنگام جاں
 سپاری است۔ خانموصوف تصدیق او نمودہ، عذر حربہ نہ آرم
 آورد۔ سید مذکور گفت کہ نزد من شمشیر و کار و افغانی ہر دو است؛
 ویکے مرا کفایت می کند، ہر کدام از اں ہر دو کہ بخواہید بگیری۔
 و عبدالرحمن خاں شمشیر ادر اگر فتنہ بطرف بدر رفت۔ و میر
 بہادر علی بہماں کار و افغانی یک ساعت بخوابی پلٹن را مشغول
 داشتہ، بالآخرہ شہید گشت۔ محمد بشیر خاں فرصت (عبور گنگ)
 یافتہ، خود را بہ محمد ایرج خاں رسانید۔ و اسباب و بالعرفت
 او، انچہ از تاراج مانده بود، ضبط سرکار گردید۔ بعد ازین واقعہ
 صورت سنگہ بہ عملداری ملک بریلی منصوب گشت۔

Mount your horse and post - as quick as possible
 across the Ganges into the Emperor's jurisdiction
 "pro pealty" (در اصل موجود نیست۔ تہ اصل؛ و در دم تہ کذا۔ و در (ہوئے) "pro pealty")

دیگر شکست پلٹن ہائے نجیب۔ و احوال ان بدیں منوال
 است کہ این جماعت متعینہ گسائیں با بفتح آفرولئے ضمن مشغول
 بودند، خبر عزل گسائیں با و بر طرفی آنہا رسید۔ بنا بر تقاضائے
 محولہ، باین طرف عبور کردہ، متصل بہ لشکر رسیدند۔ در آن وقت
 جھاؤ لعل و تپہ چند و بسنت، مختار الدولہ را از جہت دادن بنارک
 و اختیار کنپہ با بدست انگریزاں منسوب بجناب ساختہ، آصف الدولہ
 را از سرگرداں ساختہ، در فکر او بودند۔ لہذا بہ خیال آن کہ چون
 فوج پیادہ و رفقائے او کم است عہدہ بر آئے جنگ پلٹن نشدہ،
 بے آبرویا مقتول خواہد شد، آصف الدولہ اورا نامزد بدفع آنہا
 ساخت۔ و مختار الدولہ این معنی فہم کردہ، خواست کہ آجے بر آتش
 پلٹن ہائے نجیب زند و آنہا را رفیق خود سازد۔ اما آنجماعت بہ سبب
 اعوانیے این سہ کس و تقویت امداد کیوہائے چھتائی، قرار کردہ بود و
 با عمل نیامد، گوش بسختان مختار الدولہ نکرده صفت جنگ آراستہ۔
 و قریب بود کہ بہ لشکر مختار الدولہ [شکست باشد] اما چند سرداران

لہ دور (ہوئے) "on the other side of" لہ ہوئے؛ "pay" لہ اصل وادو لہ اصل:

نشان لہ ہوئے؛ عبارت دیگر وارو دیا این جملہ فقہیہ ترجمہ می کند: "pour oil on the"

"was likely to be defeated, but some of .." "troubled waters"

their leaders were killed and the survivors fled. After this when

the treachery of Jha's Lal and Tapar Chand had come

to light, the Nawab Wazir arrested both and handed them over to M."

اں جماعت مقتول شدہ و بقیہ فرار نمود بعد ازیں کہ سازش جھاؤ لعل
و تپیر چند معلوم شد، نواب وزیر ہر دو را مقید ساختہ، بہ تحویل
مختار الدولہ داد۔ و ایشان تا وفات مختار الدولہ در حبس می
گزرانیدند۔

دیگر از معظم وقایع اں سفر، کشتہ شدن مختار الدولہ و بسنت
است۔ معلوم باد کہ بعد مقید شدن جھاؤ لعل و تپیر چند، بسنت
بر آصف الدولہ بے اعتماد گشتہ، و بفکر کار خود افتاد۔ دریں
ہنگامہ مرزا سعادت علی کہ بے بال و پر در لشکر بسری بردار ^{مسلح} مشورہ
تفضل حسین خاں، عجب آخاں افغان را کہ از بہادران عصر و
آشنایان قدیم تفضل حسین خاں و از رفقاءے بسنت بود، واسطہ
ساختہ راہ سازش باوے برکشاد۔ و بعد آمد و رفت بسیار، بریں
قرار یافت کہ بسنت آصف الدولہ و مختار الدولہ را از میان بردار
و سعادت علی بجائے برادر، و بسنت مختار ملک و سپاہ او باشد۔
و بہ عہد قتل ہر کس را عجب آخاں نماید۔ دریں ضمن روزے وزیر
شکایت مختار الدولہ بہ حضور بسنت می کرد۔ او در اں وقت قابو
یافتہ، اجازت گو نہ ہم برائے قتل او حاصل کرد، و در دل دفع
ہر دو تصمیم دادہ، بنیت غدیر، طرح ضیافت انداختہ، ہر دو را
مدعو ساخت۔ مختار الدولہ، کہ با وجود شکست عمدہ ہا و کنبو ہا، بلطعت
انگریزاں مغرور، و بدال سبب از حزم و خرد دور ازیں توطیہ بے خبر

Acting on the suggestion of Tafazzul Husen Khan, employed as his tool

(ہوئے) "Ajak Khan Afghan" کے ہوتے "عجب" نوید و مخطوطہ میں جاویم آئندہ "اجالی" کے اصل: سود۔

بود، حاضر آمدہ۔ وزیر اگرچہ از قصد دام بسنت خبر نہ داشت،
 اما از ارادہ عذر او نسبت بختار الدولہ آگاہ بود؛ ازاں صحبت
 پر بہتر مناسب دانستہ، عذر درخواست بسنت از عذر او
 بے قرار شدہ، در دوپہر سہ دفعہ پیش او آمد؛ و رنگینی مجلس
 و جمعیت اہل طرب ظاہر نمودہ، زیادہ از تخریص کرد۔ اناچوں
 اہل وزیر نبود، پیش رفت نیافت۔ لہذا بسنت کار او بوقت
 دیگر حوالہ کردہ، اہل تمہید را کہ میر فضل علی و طالب علی رفقائے
 عجب خاں و دوکس دیگر بودند، اشارہ بقتل مختار الدولہ فرمود۔
 در اں وقت مختار الدولہ بہ شدت حرارت آفتاب، ہمراہیان
 و اہل سواری را بچیمہ خود ہا رخصت کردہ، خود بہ تہ خانہ رفتہ،
 مشغول استماع سرود بود؛ کہ میر فضل علی ازاں سہ قدم پیشتر گزاشتہ
 بہ ضربات پیالے او را کشتہ نمود۔ بعد ازاں یہ میرزا
 سعادت علی و گسائیں را [کہ] نیز از سرکار بود [ند]، ازاں خبر
 کردہ، گفتہ فرستاد کہ من بقصد وزیر بد رہا میروم؛ شما
 ہم جمعیت خود ہا سوار شدہ باں طرف بیائید۔ وہ بہر دو کنبونہ
 حکم دادہ کہ مع تو پہا حاضر آئید۔ پس خود با دو پلٹن کہ حاضر بود
 قصد خیام وزیر کرد۔ چون بہ سبب بار بست و راطراف خیام
 وزیر دیوارے ساختہ و دروازہ گزارشتہ؛ و آل در سبب

لہ کذا تہ اصل؛ تقریبات تہ اصل؛ شنیہ تہ اصل؛ سس تہ کذا و در (ہوئے)

"because he was given to long sleeping."

انقلاب و رال وقت بند کردہ بودند، بے مانع راہ نیافت۔ وزیر
گفتہ فرستاد، تنہا بیاید و چوں می دانست کہ وزیر از قصد عدرا و
نسبت بخود آگاہ نیست، وقتل مختار الدولہ مطابق رضائے او
بود، در رفتن بہ تنہائی مضائقہ نہ کرد۔ و بڑے مرزا کہ جو آنے نمودند
قرینے از اقربائے بسنت، و بہ نیابت او داروغہ دیوان خانہ وزیر
بود، و یک غلام کہ او ہم در زور ثانی بڑے مرزا بود، ہمراہ خود
گرفت، بحضور وزیر رفت۔ و بہ سرداران پلٹن ہر دو پلٹن اشارہ
کرد کہ بعد رفتن او بہ بہانہ کہ دانند داخل دیوان خانہ شوند۔
بعد زور و شدن بہ بسنت، وزیر بہ خیال اینکه اگر او زندہ
خواہد ماند خبر رضائے من بقتل مختار الدولہ شایع شدہ موجب
بازخواست انگریزاں خواہد شد، بجماعت حاضر کہ وہ پانزدہ
بیش نبودند امر بکشتن او کرد۔ و نواز سنگہ کہ از راجہائے اردنی
شمشیرے بوسے رسانیدہ از پایش در آورد۔ در آن وقت تیزے
بر بڑے مرزا و آل غلام عارض شدہ، منع نواز سنگہ نتوانستند
نمود۔ اناپس از انکہ نواز سنگہ ضربت ہائے بے فائدہ بر لاش
بسنت زدہ، پائے خود مع کفش بر سر او گذاشت، عرق حمیت
بڑے مرزا بحرکت آمدہ، شمشیرے بوسے حوالہ کردہ اورا
ناکارہ ساخت۔ پس رفقائے وزیر، ہم بہ تنہائی وہم باتفاق،
قصد بڑے مرزا و آل غلام کردند۔ اما خود را مرد میدان

او ندیدہ، بگو شہان خیزیدند۔ و بڑے مرزا خود را بہ وزیر رسانیدہ، چوں
 قصد بداندیشی نہ داشت، اظہار کرد کہ این عمل از من بہ پاس ^{وقت} رفت
 بسنت سرزده؛ و ارادہ نک حرامی نیست؛ حالا ازین محوطہ
 بیرون می روم، بشرطیکہ کسے بقصد من مامور نشود۔ وزیر عہد
 کردہ، بڑے مرزا بیرون شدہ راہ خانہ خود گرفت۔ و بہر
 دوپلٹن ہا کہ در صد و دخول بود، سر بسنت را در مجمع خود دیدہ،
 پریشان شدند۔ در اں وقت مرزا سعادت علی با چند سوار
 مسلح رسیدہ، مانند پلٹن ہا راہ اندرون نیافت؛ و خبر قتل
 بسنت شنیدہ، بحالت یاس با امید اعانت بخیمہ گسائیں ^{وقت}
 و گسائیں، بنا بر درست نہ بستن نقش کار، عذر خواستہ و
 با دیانی نیز..... اندر کردہ، رہنمائی بفرار نمود۔ لہذا مرزا سعادت
 علی مع تفضل حسین خاں [و بڑے] مرزا [و آں غلام] و چند
 نفر دیگر ہماں وقت از لشکر بدر رفتہ، تا عمل با و شاہ بیچ جا
 آرام نفرمودند۔ بعد ساعتہ کئیو ہا رسیدند، و اعیہ نول
 خواہی بسنت و تاراج خیام مختارالدولہ نمودند۔ و یوسف
 علی خاں داروغہ توپ خانہ مختارالدولہ از راہ وفاداری
 چند ضرب توپ و مغل بچہ ہائے گولہ انداز مستعد مقابلہ
 کئیو ہا ساخت۔ و وزیر، با وجود منع رفقا، جرأت ^{شہ} را کار

لہ اصل، خبر بدنتے محفوظہ؛ لہ کذا۔ وہم بیاض۔ و در (ہوے) بعد خواستہ تا کہ کردہ

موجود نیست و شاید کہ نفہیدہ نظر انداز کردہ است لہ اصل گولندار ^{شہ} اصل؛ خیرات